І. КАПІТАЛІЗМ

Стогнала земля, коли він приходив на світ... Потоки крові, поту і людських сліз, ціле море горя розлилось, коли він родився. А родившися, він зараз став на ноги і, немов казоч-ний Зевес, пожер своїх родичів і кревняків 1.

Пожер своїм почварним ротом і стравив ненаситним жолудком і добро, і красу, і правду...

А пожираючи і травлячи, він ріс і ріс...

Досягнув головою неба і поглянув зухвалим оком у його вікно, що порабляє бог...

Бога не доглянув...

Сам оголосив себе богом...

А люди повірили в його божество. Вони все мусять мати свойого бога. І поклонилися йому...

Ніколи дотепер жоден бог не зазнавав такого почитания, перед жодним так не дрижали люди... А він ріс і ріс...

Огорнув усю землю, повітря і воду, мов обручем, своїм могутнім раменем...

Мов пса на ланцюг, прив'язав природу своєю деспотичною рукою...

Хто се?..

Почварна, страшна і дивоглядна личина.

Органи її — безоглядність, брутальність і цинізм; органи травлення ^— хапчивість і захланність.

Коли появився в трансцендентальному царстві ідей 2 як нова ідея, старі ідеї з подивом гляділи на неї...

Не могли пояснити собі появи сього інтруза серед них...

Він заворушив їх кам'яний, ідеальний спокій...

Та в сьому трансцендентальному царстві літали ефеме^ риди-метелики, які, немов святоіванські мушки, кидали деяке світло в темряву ідей. Се були гноми...

Оптимістичний гном:

— Капіталізм — се боляк на організмі суспільності, який лусне і згине... як загинуло багато його попередників...

Песимістичний гном:

— Се правда. Але коли сей боляк лусне, скільки рознесе сопуху! А матерія не гине.

І згасли гноми-ефемериди, знейтралізувавшися, немов дві різні електричності.

Настала тьма в трансцендентальному царстві ідей і триває до нинішнього дня...

II. НЕ ВИДЕРЖИТЕ КОНКУРЕНЦІЇ

В свойому власному поїзді, в салонці, їде многократний мільярдер мр. Бамбертон уже вісім годин. їде в напівлежачій позі, травить вечерю і нудиться.

Година 10 вночі. Поспішний поїзд прорізує темряву з силою 500 коней, тисненням 10 атмосфер, 90 км на годину.

Тепер слідує подія, яку описую. Вона триває всього 40 мі-нут 28 секунд. О 10 г. 2 мін. 8 сек. входять крізь незамкнені двері салонки два розбишаки, дужі, плечисті, члени організації "Мертвої руки". Вони вимірюють свої револьвери в голову мр. Бамбертона, керманича всеї капіталістичної продукції. Америки, а щоб нагнати йому більше страху, ревуть страшливим голосом.

— Гроші або смерть!

Полиці мр. Бамбертона перебігає їдка, іронічна усмішка...

— Славно,— цідить він крізь зуби.— Панове, будьте ласкаві сідати. Вітаю милих гостей. Скоротите мені нудьгу. Як незвичайно мило опинитися в товаристві таких енергійних і рішучих людей, як ви, мої панове! Та чому не сідаєте? Позвольте, однак, сказати, вам, молодим, що ви... нерозумні. Ви гадаєте, що мільярдер не має нічого ліпшого робити, як возити мішки золота?! Ні, навпаки, се не мій звичай... Я не маю при собі ані цента... не вожу, любі мої... Отже, що будете в мене грабувати? Убрання мені стягнете, прошу дуже, з найбільшою приємністю. Та, звертаю вашу увагу, що маю їх цілий склад у сусідньому вагоні.

Розбишаки опускають руки в нерішучості. Мр. Бамбертон усміхається з погордою.

— Що ви, панове, нерозумні, свідчить ціла ваша поведінка. Не вмієте поводитися в товаристві. Ось що я вам скажу. Хоча мільярдер не має

при собі грошей, та може під натиском насильства виповнити чек, платний у першім-ліпшім банку, на суму, яку подиктуєте.

Розбишаки підносять знов револьвери до голови мр, Бамбертона.

— Ви, мабуть, уже ніколи не наберетеся розуму, а в бізнесі лиш розум потрібен. Розчовпайте в своїй голові отсю обставину і наслідки її. Я підписую вам чек... гаразд! Навмисно пишу його дрижачою рукою, бо я вас не боюся. Ну, а все ж таки можу ужити прояви страху до своїх цілей. Ви з чеком вискакуєте з поїзда... і се гаразд! На найближчій станції я задержую поїзд і депещую до всіх банків і контор, менше-більше так: "Арештувати того, хто покаже мій чек, писаний дрижачою рукою. Се розбишака". Банки знають певність моєї руки при підписуванні чеків. Ну, і ви ні з сього ні з того дістаєтеся в руки поліції і завішуєте силою обставин свій бізнес на кілок.

Розбишаки опускають знову руки з револьверами і хочуть вийти.

— Але ж, панове, стривайте ще, не підозрівайте підступу. Даю вам слово честі, що моя рука не піднесеться до електричного ґудзика, бо в мене навіть сього приладу немає.

— Нам ніколи,— відповідають розбишаки з соромом.

— Як хочете,— говорить далі мр. Бамбертон.— Та на дорогу прийміть від мене раду. Не зачіпайте ніколи великого капіталіста, а й взагалі залишіть свій бізнес. Він уже надто старомодний! Не несе відповідних процентів від вложеного капіталу. Візьміться до якогось іншого бізнесу, от хоча би до чищення каналів. Хто сміє сказати, що каналяр не джентльмен? Я обіцяю вам протекцію. А впрочім, знайте, що грабувати і обдирати людей зі шкіри можу лишень я і мені подібні. З нами ви не видержите конкуренції.

Розбишаки засоромлені вискакують із вагона. Мр. Бамбертон усміхається їдко, а вихилившися до них крізь вікно, кличе:

— До милого побачення! Дуже вдячний за хвилини, проведені з вами.

Година 10, 12 мін. 36 сек. Мр. Бамбертон травить далі вечерю і нудиться.

III. НОВИЙ АЛЕКСАНДР І НОВИЙ ДІОГЕН 3

Коли мр. Бамбертон їхав до Туркестану 4 здобувати нові нафтові терени, здибав Перчихіна, нового Діогена, босого і п'яного, переходячи вулицею в Казані. Йому товаришив цілий штаб будучих урядників будучих копалень. Схожість із Діогеном поразила його вправді, але він був настільки новочасний Александр, що не задержався, аби віддати честь новому Діогенові, лише Діоген задержав його сам, попросивши в нього кілька копійок на монопольку.

— Пощо ти п'єш монопольку? — питає мр. Бамбертон.

— Не питай,— каже Перчихін.— У твоїм інтересі лежить, щоб" кождий подібний до мене був худобиною. Тоді можеш ужити його до своїх цілей. Можеш здирати з нього шкіру, уживати його м'яса, його робочої сили, словом, усього, що має худобина. Тому не питай, пощо я п'ю, бо сам здоров знаєш, що се питання негідне твойого становища.

— Добре. Нехай і так. Мій інтерес у тім, щоб ти і тобі подібні були худобою. Свиня, хоч нехарна і смердить, має смачне м'ясо. Але чи се в твойому інтересі бути свинею?

— Запитай свині, чей відповість тобі, але я думаю, що не відповість. Ви, для кого сотворена наука й її плоди, знаєте напевне, що свиня не огортає далеких горизонтів, не дивиться в будучність. Хвиля хвилю

гонить — от її життя; барліг нехарний, брудний — от її мешкання; про поживу ніщо говорити. Се, бач, тому, що люди навчили свиню бути не-харною, бо замкнули її в хліві. Як би ви сказали по-вченому: ціла організація психофізична свині достроїлася до барлога, нехлюйства і всього свинства — бо люди так хотіли. Ціла організація психофізична босяка-пролетарія достроїлася до капіталістичної системи з її продуктами виділення: правом власності, проституцією, мілітаризмом і алкоголізмом.

— Хоч і дивує мене твій виступ, бо зраджуєш чоловіка, який мав діло з книжками, то все ж таки ти не відповів мені на головне питання: чи з твойого погляду корисно бути свинею?

— Перше скажи, що таке "корисно"? Але я на се зроблю подібний маневр, як Пілат із Христом, коли запитав його, що таке правда 5. А щодо твойого питання, то щоб у результаті не відповісти на нього рішучо, можна на нього дивитися з точки погляду індивідуального і суспільного. Наколи би свиня мала почуття власного єства, поповнила би само-вбійство. Се була би дурна свиня. Свиня-песимістка не вбивала би себе, бо знала би, що її й так заб'ють. Свиня-альтруїстка жила б із посвячення для людства, жерла би якнайбільше, щоб потовстівши статися якнайпожиточнішою, придатнішою, ціннішою своїм салом і м'ясом для суспільства. Свиня... Але що з тобою говорити, коли ти і так не хочеш дати на монопольку. Я спеціально належу до песимістів і жию, то значить, падаю якнайнижче, якнайглибше/ щоб своїм видом протестувати проти сього ладу, який ви завели. Є в тім трохи й суспільного альтруїзму, бо я, падаючи щораз то нижче, ухудоблюючи себе щораз більше, роблюся щораз то яркішим протестом. Ось тут лежить моя суспільна задача — я протестую!..

— Ну,, і хитро ти вибрався. Тепер впадаєш у зовсім противні тони. Напочатку ти казав, що в моїм інтересі лежить, щоб ти і тобі подібні були худобою, а на правду воно виходить зовсів противно. Ну, і ти хочеш, щоб я помагав тобі посередно протестувати проти себе самого!

— Ти, здається, розумний чоловік, ще й учений до того, а проте не знаєш і не розумієш загального Ньютонового правила, що акція викликає реакцію6, а навіть, що акція і реакція мають однакові алгебраїчні вартості. Зрозумій же тепер, що й ти не можеш ухилитися від сього правила. Гадаєш, що ти кермуєш усім, а всьо кермує тобою. Ти невільник твого гроша, твоїх капіталів — ти з тим усім зрісся всім своїм єством — воно від тебе невідривне, тож мусиш поступати так, як наказують закони суспільної механіки. Ти хоч би й не хотів, мусиш ширити довкола себе деморалізацію і дегенерацію, так як я, продукт сеї деморалізації і дегенерації, мушу протестувати, хоч би й не хотів. Зрозумій же тепер, що ти мусиш допомагати мені в мойому упідленні. Зрозумів? Даєш на монопольку? Ну, нарешті. Та дивний ти дурак, коли задля тих 10 копійок, які даєш мені, треба було ужити аж стільки діалектики. Йду, промочити горло.

Мр. Бамбертон сказав до свойого окружения:

— Се вищий чоловік, се апостол. Клоню перед ним голову, а проте не скажу з Александром: Якби я не був Бамберто-ном, хотів би бути Перчихіним. Хоча не знаю, чи зміг би він замінятися зі мною.

За годину мр. Бамбертон їхав здобувати нафтові терени і ширити деморалізацію по законах суспільної механіки.

IV. БЛУДНИЙ СИН7

Буржуазний салон. Розмова йде пиняво, мляво, обертаючися коло буденних справ. Врешті один панич — се модно — гіравить-торочихь зібраній китиці цвітів-панночок про нужду, про горе, про алкоголізм, про робітницький емансипаційний рух, про соціально-демократичну програму, про емансипацію жіноцтва і много, много подібних квестій. Фрази його дуже поступові, дуже благородні, а він при тім прибирає ладні пози. Ретор, Демосфен 8, очі горять, палають...

Панночки не слухають його. їм миліше глядіти і відчувати.

Нагородою для вимови юнака була замітка одної з панночок, біленької, як гусочка, яка шепнула другій на вухо:

— Який він гарний...

А при тім як вона гарно спаленіла!..

Мр. Бамбертон прислухається німо потокам вимови, тільки час від часу усміхається. Врешті вичерпався паничеві весь запас води, і млин перестав молоти. Вирятував його мр. Бамбертон і сказав наголос:

— Панство, звольте ласкаво послухати притчі. Товариство голосно згодилося.

— Нікий буржуй мав двох синів. Старший із них був собі звичайний філістер, áurea mediocri.tas * у кожному далі. Молодший не такий. Коли підріс, прийшов до батька і сказав йому таке:

— Отче, я вже повнолітній і маю свій розум. Наділи мене, чим маєш наділити, і пусти мене в світ. Хочу служити суспільності..,

З болем1 серця згодився батько. Пішов юнак у світ і почав служити. Видавав газети. Видавав газету, в якій дуже остро нападав на суспільний лад. Його кличі були могутні, але газета упала. Товариші бойкотували його, бо він не видавав "партійного" органу, а "буржуї" не хотіли читати його газети, бо "партійні" цікавіші. Се ж серйозні противники.

Коли всі грошові засоби минулися, вступив блудний син до револьверового, брукового дневника, де управляється звичайний шантаж і дневникарський розбій. Мусив їсти моральні помиї, що так обильно розливалися по шпальтах дневника, а строгий "господар"

редактор приневолював його збирати жолудь-новинки для своїх безрог-читачів. І він їв із того самого корита, що й безроги.

Врешті редакція дісталася під суд, редактор під ключ, співробітники врозтіч. Редактора засудили за вимушення і ошуканство. На "блудного сина" прийшла рефлексія.

— Як то?—думав він.— У мойого батька краще живеться якомусь там конторщикові. Піду до нього, впаду до ніг і скажу: "Отче, я не гідний дальше називатися сином твоїм, прийми мене на остатнього писаря у твоїй конторі".

Як сказав, так зробив. Приходить до батька:

— Отче, я негідний зватися дальше сином твоїм. Прийми мене на остатнього писаря в твоїй конторі.

Батько підняв сина, пригорнув до грудей. Та спровадивши устриці, штокфіші і інші ласощі, велів своїому кухареві ладити бенкет на 400 накрить, при якому не обійшлося без шампанів, хересів і т. ін.

Старший брат був саме тоді виїхав за інтересами (їздив до одної з численних рафінерій спирту) і повернув якраз у день бенкету. Та коли довідався про причину пиру, не хотів прийти, а батькові сказав з огорченієм:

— Отче, я від найпершої молодості працюю з тобою і солідно проваджуся, а ти не то що не хотів дати мені на банкети з моїми товаришами, але не позволяеш навіть явно тримати метресу, так що я мушу удержувати її з моїх

* Золота середина (лат.).— Ред.

ощадностей, а велебний мій браток, сей шантажист і майже кримінальник, удостоївся тої честі, що справляєш бенкет, який коштуватиме до 4000 доларів. А отець на се:

— Сину, ти все зі мною і всьо моє — твоє. А мій молодший син пропав і вернувся — погиб і воскрес.

І заснував батько орган із найретрограднішими тенденціями, а "блудний син" став його редактором.

— Чи се ви відносите до мене? — запитав розлючений юнак.

— Ні, добродію,— відповідає мр. Бамбертон.— Притчу скомпонував я на основі асоціації ідей. "Блудний син" — симпатичний, бо мав ідею, "був собою". Завівся, звихнувся, ну і "навернувся" на "праву", то є відповідну становищу його роду і плоду дорогу. А ви... ви такої еволюції не перейдете.

На другий день казав мр. Бамбертон розписати конкурс на найліпшу працю: "Про суспільну сугестію зі спеціальним узглядненєм сугестії соціалістичного світогляду на буржуйських ковтунів". Нагорода 1000 доларів.